

усеченные глагольные формы; демунитивы, помогающие передавать мысли и чувства ребенка; почерпнутые из разговорной речи фразеологизмы; использование сравнений для характеристики внешнего вида и поступков персонажей повести; переносность, образность, активное употребление оригинальных эпитетов, средств юмора. Представлен словарь диалектной и разговорной лексики, употребляемой в повести, редких слов литературного языка и авторских неологизмы.

Ключевые слова: Виталий Нечитайло, диалектизм, демунитив, фразеологизм, авторский неологизм, переносность, образность.

Ostash L. R., Ostash R. I. Language World of Polissian Child (Based on Material of the Story by Vitaliy Nechytskyi „Bread from Rabbit”)

Features of author's language style of Vitaliy Nechytskyi have been considered in the article. Attention has been paid to author's language and stylistic means: interjectional, interjectional and verbal and contracted verbs forms; diminutives that help to render thoughts and feelings of the child; phraseological units derived from conversational speech; use of similes for an accurate description of appearance and actions of characters in the story; allegory, imagery, active use of various, original epithets, frequent use of humour means. The article also contains vocabulary where dialectal and conversational lexis, uncommon words of language and author's neologisms have been analysed.

Key words: Vitaliy Nechytskyi, dialecticism, diminutive, phraseological unit, author's neologism, allegory, imagery.

Стаття надійшла до редакції 18. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.

І. Л. Покровська (Київ)

УДК 81'373:398.6=512.161

**ЕВОЛЮЦІЯ ЗНАЧЕНЬ СУФІЙСЬКИХ ЛЕКSEM
ДЕРВІШ ТА ТЕККЕ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ**

Суфійська доктрина турків, відображена значною мірою у творчості поетів та письменників османської доби, є специфічним явищем турецької національної культури. Суфізм, будучи способом життя значної кількості населення Анатолії в епоху середньовіччя, наклав свій відбиток і на мову самих турків. Наразі укладено цілу низку словників, які відбивають реалії суфійського життя, частина з яких є маловідомою для пересічних представників сучасної Туреччини. Проте значення багатьох таких суфізмів розширилося та трансформувалося, набуло вторинних номінацій у лексичній системі турецької мови.

Сакральна тематика, до якої ми відносимо і суфійську лексику, останнім часом міцно ввійшла в лінгвістичні дослідження, проте сакральне вивчають як протиставлення світському, або як елемент вищої сили в мовних та концептуальних картинах світу. Окремі аспекти взаємовпливу сакрального та мирського в лінгвістиці розглядали Л. Дядечко (тононіми та антропоніми біблійного походження [Дядечко 2003: 11 – 13]), І. Муллонен (гідроніми з компонентом „священний” [Муллонен 2005: 406 – 415]), С. Шулежкова (біблійні звороти з компонентом „старий” (рос. ветхий) [Шулежкова 2011: 200 – 211]).

Проте основи взаємодії двох зазначених сфер закладені ще в монографії 1959 р. румунського філософа М. Еліаде „Le sacre et le profane” („Священне та мирське”), у якій проаналізовано стан і відчуття людини у світі, переповненому сакральними елементами. Цю тему порушено й у працях відомих філософів та психоаналітиків (А. Адлера, І. Біневського, З. Фрейда, Е. Фромма), антропологів (М. Годельє), культурологів (М. Воеводіної, А. Флієра, М. Шибасевої), фольклорознавців (Т. Бахор, С. Леонової).

Актуальність нашого дослідження, присвяченого виявленню слова та фразеотворчих можливостей ядерних суфійських лексем *дервіш* та *текке* в сучасній турецькій мові, лаконічно вписана в сучасні лінгвістичні наукові розвідки, об’єктом дослідження яких є вивчення мовних картин світу та питання репрезентації дійсності в системі мови.

Матеріалом дослідження слугували тлумачні, фразеологічні словники, словники паремій сучасної турецької мови, тексти різних стилів, у яких функціонують зазначені суфійські сакроніми.

В. Гак розрізняє два аспекти вивчення будь-якої мови: статичний аспект, який демонструє устрій мови в конкретному синхронному зрізі, і динамічний, який указує на те, як одне мовне явище може перетворюватися на інше [Гак 1988: 21]. Підтримуючи сентенцію, висловлену В. Гаком, ми розглядаємо функціонування сакронімів *дервіш* та *текке* в сучасній турецькій мові з урахуванням чинників, які лежать в основі появи тих чи тих значень аналізованих одиниць.

Слово має здатність поєднуватися з іншими лексичними одиницями парадигматичними та синтагматичними зв’язками. Ці зв’язки не можна розглядати „ізолювано один від одного, оскільки, будучи членом лексико-семантичної парадигми, слово може виступати лише в визначених синтагматичних зв’язках. З іншого боку, узагальнення поєднуваності слова, весь комплекс його синтагматичних відносин зумовлює його належність до певної парадигми” [Харченко 1989: 47]. На основі цього ми можемо зробити висновок, що „суфійське слово” може бути реалізовано лише в контексті, який не визначає, а тільки конкретизує значення такого слова.

Сакроніми *дервіш* (тур. *derviş*) та *текке* (місце проживання дервішів, тур. *tekke*) є, без сумніву, ядерними поняттями суфійської картини світу, об’єднувальними елементами всіх угруповань (тур. *tarikat*)

турецьких суфіїв. У довідковому виданні „Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler” („Словник наукових термінів. Соціальні науки”) лексема *derviş* маркована позначкою *dinbilim* (укр. релігієзнавство) і тлумачиться так: особа, яка досягла духовної зрілості та досконалості в суфізмі в результаті отримання досвіду від шейхів та духовних настановників [TBTS 2011: 306]. У словнику суфійських термінів зазначено, що слово *derviş* походить від перського слова „бідний, жебрак”, його використовують на позначення того, „хто відвернувся від світу, присвятив себе Аллаху. У зв’язку з тим, що представники цих сект у своїй більшості бідні люди, тому їх згадують під цим найменуванням. Проте справжній дервіш нічого ні у кого не просить, і це основне правило секти” [Sebecioğlu E-Kitap].

У світській картині світу дервіш – це традиційно скромна та терпима людина, хоча вживана ця лексема й для позначення бідних людей, зокрема й жебраків. Про неоднозначність такого твердження свідчить словосполучення *Fakir derviş* (укр. бідний дервіш), яке дає підстави вважати, що дервіші не завжди є зовсім бідними.

З погляду візуальних асоціацій дервіші – це люди похилого віку, часто-густо з сивою бородою: ...*uzun beyaz sakallı bir derviş, Kayseri sokaklarında görünmüş; gözleri ve yüzü yerde, adım adım Kayseri’yi dolaşmıştı* – ‘...дервіш з сивою бородою з’явився на вулицях міста Кайсері, його очі та обличчя були похнюплені в землю, крок за кроком він обійшов Кайсері повністю’ (з казки ‘Kambur Ekmekçi’).

У зв’язку з тим, що деякі з дервішів у стані екстазу можуть некоординовано рухатися, кричати, бігати, їх почали називати *deli dervişler* (букв. божевільні дервіші). *Deli Derviş* – це і народне прізвисько турецького поета XIX ст. Ашика Фер’яді, який одного дня в гніві порвав усі струни на своєму сазі. З божевільним дервішем порівнюють також закоханого юнака:

Bir dokunsan çözüdür yaprak, yaprak dökülür
Adı suya yazılır bazı zamanlar aşkın
Gün biter yok tükenir o bir deli derviştir.
Engel bilmez yüreğim hep peşinde aşkın
‘Якщо доторкнешся, розпуститься листя й опаде,
Ім’я коханої інколи ж і пишуть на воді,
Закінчиться день, скінчиться шлях, а він, як **божевільний дервіш**.

Моє серце не знає перешкод, весь час у пошуках кохання’ (з пісні Емре Алтуга ‘Masal sevdayla başlar’).

Мовну гру між словами *derviş* (укр. дервіш) та *deli* (укр. божевільний) спостерігаємо в назві статті Есіна Каї, у якій мова йде про відомого співака Ахмета Аслана Дерсімілі: *Kimileri ‘derviş’ kimileri ‘deli’ diyor* – ‘Хтось називає його ‘дервішем’, а хтось божевільним’ (Esin Kaya. *Kimileri ‘derviş’ kimileri ‘deli’ diyor / “Aksiyon”, 21.05.2012*).

В ономастичному просторі сучасної турецької мови **Дервіш** – це поширене чоловіче ім’я, **Дервіше** – рідкісне жіноче ім’я (закінчення *-e*

використовують в арабській мові для утворення лексичних одиниць на позначення осіб жіночого роду). Поєднуючись з родовим поняттям *Baba* (укр. батько), сакронім *derviş* входить до складу назви компанії „**Derviş Baba** Türk. Mal. Tic. ve San. A.Ş.” – АТ „**Дервіш Баба** Тюрк. Мал. Тідж. Ве Сан. А.Ш.”. **Містом дервішів** (тур. *Dervişler şehri*) в народі іменують місто Конья, оскільки там жив і працював засновник ордену дервішів Мевлеві – Джелаледдін Румі.

Як зазначає В. Харченко, „метафоричний склад народного мислення не міг не відобразитися на характері найменування предмета. Значна роль метафори в системах номінації пов’язана з тим, що завдяки метафорі відновлюється рівновага між немотивованим, темним та мотивованим, зрозумілим найменуванням” [Харченко 1989: 6]. У зоології *derviş* є компонентом складного терміну *derviş balığı*, або *derviş balık* – ‘мальок риби-тригли, чи морського півня (*Triglidae*)’. Пояснення виникнення такого метафоричного терміну подано в науковому тексті: *Balık suyun dışına çıkınca hava dolu yüzme keseleri guruldayarak inleme veya ağlamaya benzer sesler çıkarır. Eski balıkçılar bu nedenle kırlangıca derviş balık der avlamaktan çekinirmiş* – ‘Коли ця риба випливає з води, у неї починають бурчати наповнені повітрям жабри, і вона починає видавати схожі на ниття та плач звуки. Досвідчені рибачи називають рибу-триглу ще *дервіш-рибою* і не ловлять її’ [Arca Gülsoy E-Kitap]. У турецькому кулірнаному мистецтві *derviş-кебабом* (тур. *derviş kebabı*) називають шашлик з невеликих шматочків ягнячого м’яса з додаванням овочів та спецій.

У паремійному фонді сучасної турецької мови дервіш – це символ терпіння: *Dervişe „Bağdat’ta pilav var” demişler*, „*yalan değilse irak değil” demiş* (букв. Дервішу сказали: „У Багдаті є плов”, він відповів „Якщо це правда, то це зовсім близько” – ‘При наявності бажання досягнути поставленої мети ніякі перешкоди не лякають і не можуть зупинити’ [Aksoy 1988: 237], *harman sonu dervişlerin* (букв. зерно, яке лишається на току після молотби, належить дервішам) [Gölpınarlı 2004: 87] – ‘Терпіння завжди винагороджуване’ [Баскаков 1998: 387], *Sabreden derviş muradına ermiş* (букв. дервіш, який терпів, досягнув своєї мрії) – ‘Терпіння є визначальною рисою при виконанні багатьох справ’ [Aksoy 1988: 418], цілеспрямованості: *Dervişin fikri neyse zikri de odur* (букв. про що думає дервіш, про те він і просить під час молитви) – ‘Що думає, те й говорить’ [Aksoy 1988: 237]. Крім зазначених позитивних конотацій, сакронім *derviş* набуває у прислів’ях і негативного значення: *Derviş, akçaıyla biter her iş* (букв. У дервіша все закінчується з акче) – ‘жити за чужий рахунок’ [Gölpınarlı 2004: 86], *Gavurun tembeli keşiş, Müslüman’ın tembeli derviş olur* (букв. У гяурів лінивий монах, а у мусульманів – дервіш) – ‘проводити цілий день без роботи’ [Gölpınarlı 2004: 87].

Лексема *derviş* у пареміях може редуплікуватися, набуваючи збірного та узагальнювального характеру, указує на осіб за родом діяльності: *Насі насіуі Mekke’de, derviş dervişî tekkede bulur* (укр.

Паломник зустрічає паломника в Мецці, а **дервіш дервіша** – у текке) – ‘ті, хто має однакові наміри, зустрічаються в одному місці’ [Aksoy 1988: 299].

Місця обителі лідерів суфійських сект, поклоніння і морального виховання їх підлеглих – текке (тур. tekke) – в Османській імперії мали суттєву соціальну, економічну, моральну, наукову та політичну функції. У турецькій світській мовній картині світу *tekke* – це місце зібрання безробітних людей, у мові арго – в’язниця [Artunç 2009: 282].

З компонентом *tekke* утворене словосполучення *Miskinler tekkesi*, першою частиною якого є форма множини лексеми *miskin* – ‘жалюгідний, нікчемний; убогий; немічний; слабкий’ [БТРС 1998: 631]. Від лексеми *miskin* утворений медичний термін *miskin hastalığı* – ‘проказа, лепра’ [БТРС 1998: 631], що і відображене в одному зі значень виразу *Miskinler tekkesi* – ‘місце лікування (перебування) хворих на проказу, синонім слова *miskinhane*’ [Doğan 2005: 909]. Цей вираз первинно використовували на позначення *tekke*, побудованої султаном Селімом Явюзом у 1514 році як притулок для хворих на проказу; на початку ХХ ст. будівля була зруйнована. У наші дні на місці її колишнього розташування в районі Ускюдар у Стамбулі поблизу Управління кладовищ міської адміністрації знаходиться фонтан „Міскінлер”.

Разом з тим „Miskinler Tekkesi” – це назва роману відомого турецького письменника Решата Нурі Гюнтекіна про жебраків (1946). Цей вираз у турецькій мові став крилатим, він вживаний як апелятив на позначення зібрання безробітних та бездомних людей: **Miskinler Tekkesi**. *Bu isim ister istemez madde despotizminin elinden yakasını kurtaramamız günümüz insanlarına, „tembel tembel oturulup iş görülmeyen bir yer” mânâsını tedai ettirecektir. Fakat biraz daha mürekkep yalamış ve edebiyata da meraklı biriyseniz, bu ismin Reşat Nuri Güntekin'in 1946 yılında yazdığı ikinci dönem romanlarından birinin ismi olduğunu hemencecik hatırlayacaksınız* – ‘Келія нікчемних (тур. Miskinler Tekkesi). Це словосполучення мимовільно у свідомості непозбавлених матеріального деспотизму сучасних людей асоційоване з місцем, у якому всі сидять склавши руки та нічого не роблять. Якщо все ж таки Ви трохи освічена людина і цікавитесь літературою, то відразу згадаєте, що ці слова є назвою роману Решата Нурі Гюнтекіна, написаного у 1946 році [Refik 1994]

Лексема *tekke* частково десакралізувалася в назвах таких турецьких страв: *tekke pilavı* – плов; страва з пшениці грубого помолу з додаванням овочів, *tekke çorbası* – суп з помідорів, перцю, фаршу, борошна, м’яти. Люди старшого покоління традиційний дервішський напій *çay* інколи називають „супом з текке” (тур. tekke çorbası). І все ж таки елементи суфійських традицій збереглися в найменуваннях зазначених страв сучасної турецької кухні, оскільки в текке здавна традиційними стравами були суп та плов.

Представлена в турецькій мові й ціла низка фразеологічних одиниць з компонентом *tekke*, які виникли на позначення суфійських реалій, проте в процесі історичного розвитку мови в результаті вторинного фразеотворення вони органічно вплелися в повсякденне мовлення турецького етносу.

Зокрема, суфійський фразеологізм *tekke meşrutası* – ‘невідчужуване майно, власність текке’ [БТРС 1998: 621] – у сучасній турецькій мові вживаний у значенні ‘недоглянута, напіврозвалена будівля’: *Tekke meşrutası gibi ev* (букв.: будинок схожий на власність текке) [Gölpınarlı 2004: 28]. Переносне значення цього виразу пов’язане з неохайністю приміщення, у якому мешкали дервіші. Метафоричність значення характерна й для іншого турецького фразеологізму *Tekkeye kurban gelmek* (букв.: приходити в текке – про жертву) – [Gölpınarlı 2004: 306] – ‘Сам Бог послав’, ‘На ловця і звір біжить’ [БТРС 1998: 842].

У пареміях сучасної турецької мови сакронім *tekke* набув значення терпимості та працездатності: *Tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir* (букв.: той, хто служить у текке, за рахунок текке і живе) – ‘за виконану роботу надається винагорода’ [Gölpınarlı 2004: 306], гостинності *Tekkeyi bekleyen çorba içer* (букв.: той, хто стоїть біля текке, той і їсть суп) – ‘У текке всіх нагодують’ [Gölpınarlı 2004: 28]. Зі структурного погляду з останньою паремією пов’язане таке турецьке прислів’я *Tekkenin çorbasi su çıktı* (букв. у супі текке занадто багато води) – ‘якась справа не вдалася’ [Gölpınarlı 2004: 28].

Отже, протягом багатьох століть функціонування в сучасній турецькій мові лексеми *derviş* та *tekke* маркувалися значною кількістю і позитивних, і негативних конотацій, численних змістових відтінків, утворили фразеологічні одиниці, які збагатили турецьку літературну мову, стали невід’ємною частиною турецької фразеологічної системи, що є носієм національно-культурної конотації та лінгвокультурних феноменів як фіксаторів стереотипів свідомості турецького етносу.

Перспективним напрямком подальших лінгвістичних студій є аналіз та характеристика іншої суфійської лексики та фразеології і в турецькій мові, і в зіставленні з іншими мовами, у культурах народів яких присутні суфійські концепти.

Література

БТРС 1998 – Большой турецко-русский словарь / ред. А. Н. Баскаков. – М.: Рус. яз., 1998. – 966 с.; **Дядечко 2002** – Дядечко Л. П. Крылатые слова как объект лингвистического описания. История и современность: монография / Л. П. Дядечко. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 294 с.; **Гак 1988** – Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 11 – 26; **Медникова 1974** – Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания / Э. М. Медникова. – М.: Высш. шк., 1974. – 202 с.; **Муллонен 2005** – Муллонен И. И. „Святые”

гидронимы в контексте вепско-русского контактирования / И. И. Муллонен // Герд А. С. Введение в этнолингвистику : курс лекций и хрестоматия. – 2-е изд., исправл. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. – С. 406 – 415; **Харченко 1989** – Харченко В. Н. Переносное значение слова / В. Н. Харченко. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 198 с.; **Шулежкова 2011** – Шулежкова С. Г. Библейные обороты с компонентом *ветхий* и их освоение русской фразеологической системой / С. Г. Шулежкова // Литературная и диалектная фразеология : история и развитие. Пятое Жуковские чтения к 90-летию со дня рождения В. П. Жукова. – Т. 1. – Великий Новгород : ГУП „Типография «Наука»”, 2011. – С. 200 – 211; **Aksoy 1988** – Aksoy Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü : iki cilt / Ö. A. Aksoy. – İstanbul : İnkılâp Kitabevi, Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1988. – 1205 s.; **Artunç 2009** – Artunç H. Büyük Argo Sözlüğü /H. Artunç. – İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2009. – 416 s.; **Cebecioğlu** – Cebecioğlu E. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü [Электронный ресурс] / E.Cebecioğlu. – Режим доступа : http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/TASAVVUF_TERIMLERI_VE_DEYIMLERI_SOZLUGU.pdf; **Doğan 2005** – Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan. – İstanbul : Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.; **Gölpınarlı 2004** – Gölpınarlı A. Tasavvuftan dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri/A.Gölpınarlı. – İstanbul : İnkılap, 2004. – 384 s.; **Gülsoy** – Gülsoy A. Chelidonichthys lucerna [Электронный ресурс] / A.Gülsoy. – Режим доступа : <http://www.sci.ege.edu.tr>; **Refik 1994** –Refik I. Miskinler Tekkesi [Электронный ресурс] / İbrahim Refik // Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi. Ağustos 1994: Yıl:16 Sayı:187. – Режим доступа : <http://www.sizinti.com.tr>; **TBTS 2011** – Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A.Odabaş. – Ankara : TÜBA, 2011. – 1333 s.

Покровська І. Л. Еволюція значень суфійських лексем *дервіш* та *текке* в сучасній турецькій мові

У статті розглянуто слово- та фразеотворчі можливості ядерних лексем суфійських течій *дервіш* та *текке* в контексті сучасних лінгвістичних учень, узагальнено їхні основні переносні й символічні значення в порівняннях, фразеологізмах, пареміях; проаналізовано прагматичний потенціал зазначених сакральних лексем на матеріалі текстів різних стилів. Аргументовано доведено, що сакральна сфера життя турецького етносу має значний вплив на формування світської мовної картини світу турків, свідченням чого є високий ступінь метафоризації лексем *дервіш* та *текке*.

Ключові слова: сакральна сфера, лексема, фразеологічна одиниця, переносне значення, паремія, контекст.

Покровская И. Л. Эволюция значений суфийских лексем *дервиш* и *текке* в современном турецком языке

В статье рассматриваются слово- и фразеотворческие возможности ядерных лексем суфийских течений *дервиш* и *текке* в контексте современных лингвистических учений, обобщаются их основные переносные и символические значения в сравнениях, фразеологизмах, паремиях. Проанализирован прагматический потенциал указанных сакральных лексем на материале текстов разных стилей. Аргументировано доказывается, что сакральная сфера жизни турецкого этноса имеет значительное влияние на формирование светской языковой картины мира турков, свидетельством чего является высокая степень метафоризации лексем *дервиш* и *текке*.

Ключевые слова: сакральная сфера, лексема, фразеологическая единица, переносное значение, паремия, контекст.

Pokrovska I. L. Meaning Evolution of the Lexemes *Dervish* and *Tekke* in the Modern Turkish Language

In the article the word and phraseology possibilities the of Sufi lexemes *dervish* and *tekke* are studied in the context of the modern linguistic studies, summarizes their main portable and symbolic values in comparisons, phraseological units, proverbs. There is analyzed the pragmatic potential of the mentioned sacral lexemes on the material of the different styles. There is also argumentically proved, that the sacred sphere of the Turkish ethnic group has a significant influence on the formation of secular Turks linguistic world, the evidence of this is the high level of the metaphor formation process of the *dervish* and *tekke* lexemes.

Key words: sacred sphere, lexeme, the token phraseological unit, figurative meaning, proverbs, context.

Стаття надійшла до редакції 10. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. З. Слободзяник (Львів)

УДК 811.161.2–26'373.21(477.44),,15/16”

**ГЕОГРАФІЧНІ АПЕЛЯТИВИ – ПИТОМІ Й ЗАПОЗИЧЕНІ –
В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Як відомо, мова має онімний та апелятивний лексикони. Лексеми на позначення ландшафту, вибрані з тексту пам'яток української мови XVI – XVIII ст., розглядаємо суто як апелятивні назви (*ліс, ріка, улоговина, узвоз, болонє, пуца, гора* тощо). Їх у сучасній славістиці кваліфікують по-різному: географічні терміни [Білінська 2010; Громко 2000] географічна термінологія [Данилюк 2000; Сокіл 2008; Толстой